

نیاوران؛ تفرج‌گاه شاهانه

قصر نیاوران در باغی در دهکده نیاوران ساخته و فتحعلی شاه و محمدشاه هریک منزلگاه بیلاقی در این مکان بنا نهادند. ناصرالدین شاه با تخریب آن، خود قصر نیاوران را ساخت. در سی سالگی حکومت ناصرالدین شاه، قصر نیاوران به قصر صاحبقرانیه تغییر نام داد.

اولین بنای قصر نیاوران در سال ۱۲۶۷ هـ. ق آغاز شد. این قصر در سال‌های بعد، بار دیگر ساخته شد و یا در شکل ظاهری آن تغییرات عمده‌ای لحاظ شد. همان گونه که ذکر شد، در سال ۱۲۶۷ هـ. ق ناصرالدین شاه دستور داد عمارت جدید سلطانی را در قصبه نیاوران بنا کنند و بازاری مشتمل بر یکصد باب دکان در نیاوران بسازند.

در سال ۱۲۶۸ هـ. ق ناصرالدین شاه دستور عزل ابرزا تقی خان امیرکبیر از صدارت را داد و و به جای وی میرزا آقاخان اعتمادالدوله به صدارت نشست. در همین سال در قصر نیاوران مراسم سلام عید فطر به طور رسمی صورت گرفت و تشریفات رسمی نظام انجام شد و برای اولین بار در این قصر هیئت‌های خارجی به حضور ناصرالدین شاه رسیدند. با برگزاری این مراسم با شکوه، قصر نیاوران در کنار قصرهای دیگر ناصری جایی برای خود باز کرد. بدین ترتیب این قصر درست در سالی که مدرسه دارالفنون افتتاح شد، مورد استفاده ناصرالدین شاه قرار گرفت. هرچند قبل از اتمام کارهای ساختمانی آن، ناصرالدین شاه بارها در آن بیتوته کرده بود.

بنا بر گفته‌ها، در سال ۱۲۷۶ هـ. ق اعتمادالسلطنه از قصری که باشکوهش می‌نامیدند و از آن به عنوان یکی از «قصور رفیع‌البناء و با روح و صفا» یاد می‌کردند، ایراد گرفت و در پس آن، بعد از گذشت چندی قصر سلطنت

حکومت پادشاهان قاجار که تا سال ۱۹۲۵ م به طول انجامید سبب رونق یافتن تهران که تا آن زمان دهکده‌ای در دامنه کوه‌های البرز بود، شد. تا آن زمان در تهران جز باغ‌های بزرگ با انواع مختلف و متعدد درختان به ویژه چنار، چیزی یافت نمی‌شد.

با آغاز حکومت قاجارها، آقا محمد خان قاجار بنیانگذار حکومت قاجار و فتحعلی شاه که جانشین او بود، باعث دگرگونی شهر تهران شدند. شهر تهران زیر نظر فتحعلی شاه (۱۸۳۴-۱۷۹۷) دوباره احیا شد. او اقامتگاه سلطنتی را تزیین کرد و دستور ساخت محل سکونت به نام بادگیر و اندرونیش را در آنجا داد.

گسترده‌گی شهر تهران از قرن نوزدهم آغاز شد. فتحعلی شاه و جانشینانش تعدادی باغ در شمال تهران بر دامنه‌های رشته کوه البرز بنا کردند که بعدها منطقه بیلاقی شمال تهران را تشکیل داد. یکی از این کاخ‌های سلطنتی کوهپایه‌ای کاخ نیاوران است که گذار زمانی طولانی به درازای یکصد و شصت سال در دوران پرفراز و نشیب تاریخ معاصر ایران دارد. وقوع حوادث گوناگون و برگزاری مجالس، مراسم و مناسبت‌های بسیار در عرصه کاخ باشکوه «صاحبقرانیه»، این عمارت عظیم بیلاقی پادشاهان قاجاری را به مثابه فضایی شاخص در صحنه وقایع سیاسی دو قرن اخیر در ایران مطرح می‌کند.

آباد ساخته شد. به احتمال فراوان در این دوره زمانی تا سال ۱۲۹۷ هـ. ق که تحولی کلی در عمارت نیاوران صورت گرفت، شاه و نزدیکانش برای تجدید بنا در شکل ساختمانی قصر نیاوران، رایزنی‌های فراوان داشتند.

در زمان مظفردالدین شاه، دیواری از شرق به غرب در قسمت شمالی صاحبقرانیه کشیدند. در زمان احمد شاه هم دیواری در شمال قصر جهان‌نما کشیدند و قصر و دیوانخانه را از محل حرم جدا کردند. در زمان پهلوی اول مقداری از دیوار میان دیوانخانه و حرم‌سرا را که به دستور مظفردالدین شاه کشیده شده بود، خراب کردند تا ساختمان جهان‌نما با خوابگاه اندرون و سایر ساختمان‌ها ارتباط پیدا کند.

متأسفانه از معمار قصر نیاوران اطلاعی در دست نیست. در متون به نام برخی از معمارباشی‌های سلطنتی که هم‌زمان با آغاز ساخت و ساز نیاوران مشغول به کار بودند برمی‌خوریم. یکی از آنان محمد تقی خان معمار باشی است. محمد تقی خان معمار باشی، معمار مدرسه دارالفنون هم بوده و به احتمال فراوان، معمار قصر نیاوران در سال ۱۲۶۸ هـ. ق نیز او است.

شاعرانه‌ترین کاخ دوران قاجار با خصوصیات منحصر بفرد و جاذبه و آراستگی، کاخ احمد شاهی است که متأسفانه فاقد تاریخچه‌ای در زمینه ساخت و ساز و دوران بهره‌برداری است و شاید تنها اشاره به لفظ احمدشاهی آن را نسبت به آخرین پادشاه قاجار به و تاریخ ساخت آن به دوران اقتدار کوتاه مدت این شاه جوان مرتبط می‌سازد.

بنابر برخی نقل قولها، کاخ مذکور را احمد شاه برای همسر گرجی خود بنا کرده بود. چنانکه از تاریخ دوران پهلوی برمی‌آید، عمارت مذکور در دوران پهلوی اول و جهت اقامت ولیعهد و همسر نخستین وی سامان یافته و از آن هنگام در مقطعی از زمان توسط این خاندان مورد

استفاده قرار گرفته است.

در دوره کوتاهی کاخ احمد شاهی به صورت دفتر کار محمدرضا پهلوی عملکردی اداری یافت و سپس با اعمال آخرین تغییرات معماری داخلی در دوران حکومت پهلوی دوم در آن، به عنوان اقامتگاه اصلی ولیعهد وی دوباره به بهره‌برداری رسید و تا سال ۱۳۵۷ خورشیدی، محل اقامت و دفتر وی به حساب می‌آمد.

آخرین کاخی که تاریخچه آن مطرح می‌شود کاخ نیاوران در ضلع شمال شرقی مجموعه است. این کاخ توسط مهندس محسن فروغی طراحی شده و مهندسان مشاور ناظر بر اجرا، شرکت مهندسی مشاور عبدالعزیز فرمانفرمایان و همکاران و سازنده بنا شرکت ساختمانی مپ بوده‌اند. در ابتدا این کاخ را به عنوان محلی برای پذیرایی و اقامت رؤسای کشورها و میهمانان عالی‌رتبه دربار طراحی و تعبیه کرد، اما در حین عملیات اجرایی با اعمال تغییرات در کاربری، به محل سکونت پهلوی دوم و خانواده وی برای ایام مختلف سال به غیر از فصل تابستان اختصاص یافت.

این کاخ در نهایت از سال ۱۳۴۶ خورشیدی مورد بهره‌برداری پهلوی دوم و خانواده او در ایران قرار گرفت و تا سال ۱۳۵۷ نیز محل سکونت این خانواده بود.